लक्ष्मीशतकम्

(संस्कृतस्तोत्रकाव्यम्)

प्रणेता

डा० वरदाचार्यकण्णन्

१९८७

देववाणी-परिषद्, दिल्ली

आर ६ वाणी-विहार:, नयी दिल्ली-११००५९

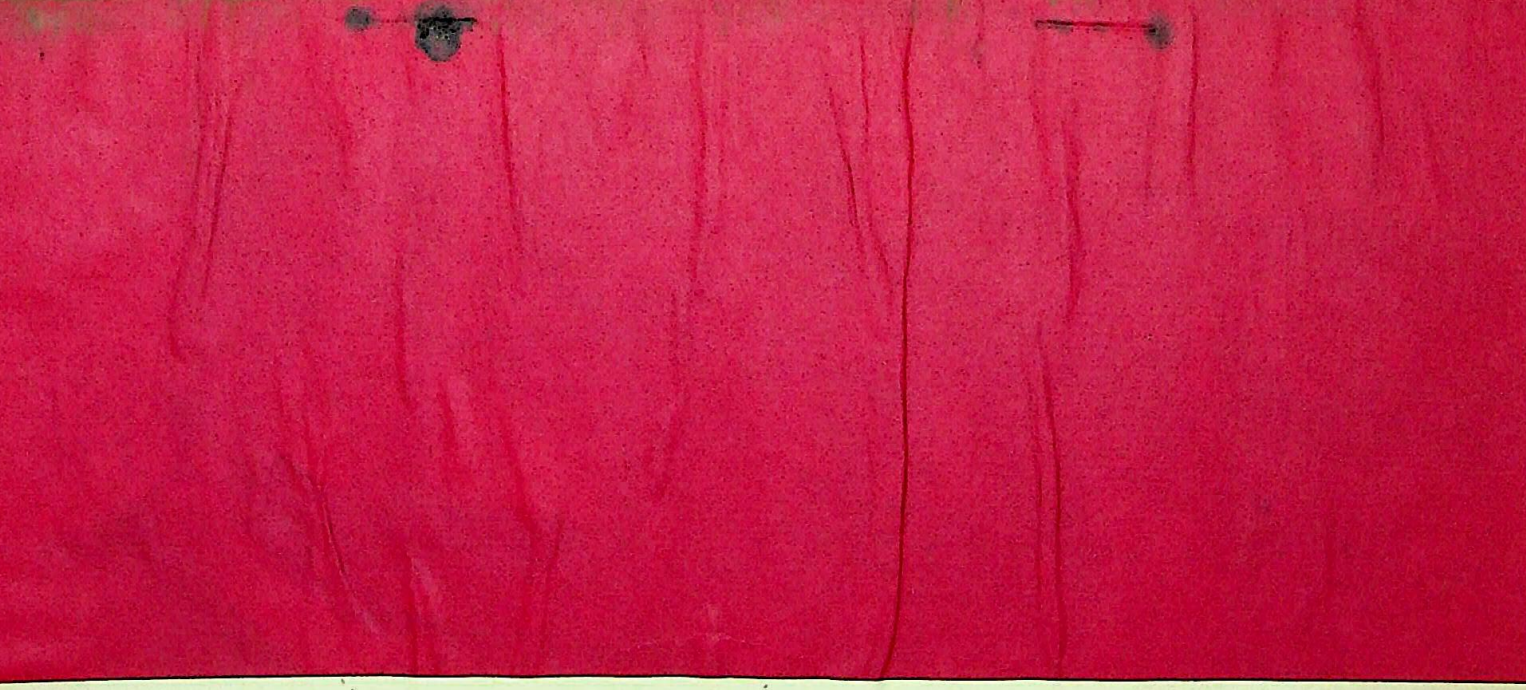

लक्ष्मीशतकम्

प्रणेता :

डा० वरदाचार्य कण्णन्

एम० एस-सी० (गणितशास्त्रे), एम्०फिल्०, पी-एच०डी०

केन्द्रीयविश्वविद्यालयस्य गणितविभागे आचार्यः गणित-सगणक-

सूचनाविज्ञानसङ्कायाध्यक्षश्च हैदराबादः—५००१३४

१९८७

प्रकाशिका

देववाणी-परिषद्, दिल्ली

६, वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९

(भारतम्)

लक्ष्मीशतकम् (संस्कृतकाव्यम्)

लेखक: : कण्णन्, डा० वरदाचार्यः

प्रकाशक: : देववाणी-परिषद्, दिल्ली
६, वाणी-विहारः, नई दिल्ली-११००५९

मुद्रक: : प्रवीण प्रिंटिंग सर्विस
३५, टी एक्सटेंशन, उत्तम नगर,
नई दिल्ली-११००५९

संस्करणम् : प्रथमम्, १९८७

मूल्यम् : विंशतिः रूप्यकाणि रु० २०-००

LAKṢMĪŚATAKAM (Sanskrit Poetry)

Author : Kannan. Dr. Varadacharya

Publisher : Devavani Parishad, Delhi
6, Vani Vihar, New Delhi-110059

Printer : Parveen Printing Service
35, T Extn., Uttam Nagar,.
New Delhi-110059

Edition : Frist, 1987

Price : Rupees Twenty only Rs.20-00

प्रास्ताविकम्

'देववाणी-परिषद्, दिल्ली' इत्येतस्याः संस्थायाः पञ्जीकरणं १३-१२-१९७६ ई० तारिकायां सञ्जातम्। अस्या उद्देश्येषु संस्कृतभाषा-निबद्धानां संस्कृतसाहित्यविषयकाणां वा ग्रन्थानां प्रकाशनमप्यन्यतम-मस्ति। तदनुसारमद्यावधि परिषदा राजस्थान-पञ्चाम्बु-उत्तरप्रदेश बिहार-प्रभृतिराज्येषु दिल्ल्यां च जन्मभाजां कार्यजुषां वा लेखकानां चतुः पञ्चाशत्सङ्ख्याका ग्रन्थाः प्रकाशिताः। एतेषु ग्रन्थेषु अधिकांशतः ग्रन्थाः संस्कृतभाषामाध्यमेन विरचिताः सन्ति; केचन साङ्ग्ल-हिन्द्यनुवादा अपि सन्ति; केचन पुनः हिन्दीभाषामाध्यमेन संस्कृतसाहित्यं परिचाययन्ति।

इदानीञ्च परिषदा डा० वरदाचार्यकण्णन्-महाभागेन प्रणीतं लक्ष्मीशतकं' नाम स्तोत्रकाव्यं पञ्चपञ्चाशत्तम-ग्रन्थरूपेण प्रकाश्यते।

'लक्ष्मीशतकं' नानावृत्तमयं स्तोत्रकाव्यमस्ति। अस्य रचयिता डा० वरदाचार्य कण्णन्-महाभागः तमिलनाडुप्रदेशे नावल्पाक्काभिधे श्रोत्रियाग्रहारे सोमयाजिनः अग्निहोत्रिणः विदुषः श्रीनारायणताताचार्यस्य पौत्रः शिष्यश्च। न्यायशिरोमणेः वेदान्तशिरोमणेः श्रीवरदाचार्यस्य पुत्रः, तत्सकाशादधीतवेदश्च। न्यायरत्नादिविरुदभूषितस्य राष्ट्रपतिसम्मानभाजः श्रीमधुरान्तकवीरराघवाचार्य-स्य दौहित्रः। गणितशास्त्रे एम्०एससी०, एम०फिल्०, पी-एच०डी०-इत्युपावि-मण्डनस्य श्री व० कण्णन्-महाभागस्य गणितविषयका लेखा विदेशीयसञ्चिकासु असकृत् प्रकाशिताः। संस्कृत-लेखाश्च केचन 'सुधर्मा' 'सुरभारती' प्रभृति पत्रिकासु प्रकाशिताः। अद्यत्वे अयं महानुभावः हैदराबादविश्वविद्यालयस्य गणितसंगणक-सूचनाविज्ञान-संकाये आचार्याध्यक्षपदमलङ्करोति।

श्रीकण्णन्-महाभागेन अष्टोत्तरशतपद्यमितस्य लक्ष्मीशतकस्य रचना भगवत्या लक्ष्मीदेव्याः प्रसादार्थं कृता। श्रीव्रतदल-मेघविनाशदल-श्रुतिदल-विभवावतारदल -स्ववंश्याचार्यदल--आचार्यवंशदल-लोकगतिदल-नामावलिदले-त्यष्टसु दलेषु मद्रासनगरे वसन्तनगरपरिसरे स्थिते मन्दिरे कृतालयां भगवतीम् अष्टलक्ष्मीं प्रति स्वभक्तिभावं प्रदर्शयता कविना सालङ्कृतिरचनाचातुरी

अपि प्रदर्शिता। यथावसरं पादटिप्पणीषु मूलपाठस्य गूढाभिप्राया अपि विवृताः। कविना परिशिष्टरूपेण लक्ष्मीशतके उदाहृतानाम् आख्यानकानां संग्रहोऽपि दत्तः। कविना लक्ष्मीशतके ये नानार्थकाः शब्दाः प्रयुक्तास्तेषां सूचिरपि नानार्थोद्घाटनपुरस्सरं ग्रन्थारम्भे दीयते।

मुद्रणत्रुटीनां शीघनार्थं विद्वांसः सादरं प्रार्थ्यन्ते।

डा० कण्णन् महाभागाय लक्ष्मीशतकरचनार्थं वर्धापनानि व्याहरामि।

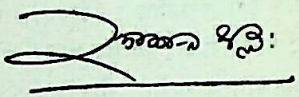

डा० रमाकान्त शुक्ल,
महासचिव :
देववाणी-परिषद्, दिल्ली
आर ६ वाणी विहार: नयी दिल्ली ११००५९

देववाणी-परिषदः संकल्पनादिवसस्य
एकादशो वर्षग्रन्थिः
२१-८-१९८७

॥ श्रीः ॥

॥ कृतज्ञता-निवेदनम् ॥

१. नित्याग्निहोत्री, सोमयाजी, वेदवेदान्तश्रौतमीमांसाव्याकरणाद्यनेकशास्त्रपारदृश्वा, अक्षररेखाप्रभृति अध्यात्मशास्त्रपर्यन्तमस्मानध्याप्य दिवं गतः तिरुमलैचतुर्वेदशतक्रतुनारायणताताचार्यः

"नारायणगुरुं ज्ञानवाराशिमहमाश्रये ।
योऽराजताग्निभिर्नित्यमाराधितहयाननः ॥"

इत्यसकृदभिष्टूयमानोऽस्मत्पितामहः ।

२. "शिरोमणिस्तर्करत्नं न्यायवेदान्तकेसरी ॥"

इत्याद्यनेकविरुदालंकृतः लक्ष्मीशतकं प्रप्रथमं पठित्वा आमोदं अनुग्रहं च प्रकटीकृतवान् अस्मन्मातामहः श्रीमधुरान्तकं ति० ई० वीरराघवाचार्यः ।

३. एतद्ग्रन्थरचने प्रचोदयिता प्रोत्साहयिता चास्मच्छ्वशुरः आशुकविसार्वभौमः विल्लूरु नडादूरु श्रीनिधिस्वामी ।

४. न्यायवेदान्तशिरोमणिः वेदाध्यापननिरतः अस्मत्पिता ति०च०श० नावल्पाक्कं वरदाचार्यः ।

५. ग्रन्थस्यास्य मुद्रणे बहुविधं साहाय्यं कृतवन्तौ श्रीसुन्दरराजः डा० रमाकान्तशुक्लश्च ।

इत्येतेभ्यः सर्वेभ्यः मम हार्दिकीं कृतज्ञतां निवेदये ।

इति
वरदाचार्य कण्णन्

श्रीः

लक्ष्मीशतके प्रयुक्तानां नानार्थकपदानां सूची

१. अक्षरस्य (१) अकारादेः वर्णस्य (२) विष्णोः 'क्षेत्रज्ञोऽक्षर एव च इति पठितस्य (३) क्षरमिन्नस्य=नित्यस्य

२. अम्बुजेक्षणे (१) पुण्डरीकाक्षे हरौ (२) हे अरविन्दलोचने !

३. मत्तः (१) मत्सकाशात् (२) मदसहितः

४. मेघः (१) जलदः (२) मम पापम्

५. जडान्वयः (१) मूर्खसंपर्कः (२) जलसंबन्धः

६. सद्वर्त्म (१) सतां मार्गः (२) नक्षत्रमार्गः=अन्तरिक्षम्

७. जीवनं (१) जीवितं (२) जलम्

८. सूर्यसखः (१) सूर्यस्य मित्रं (२) सूरीणां शत्रुः

९. विष्णुपदम् (१) हरिपादम् (२) आकाशं

१०. मेयं (१) प्रमेयं (२) लक्ष्मीरियम्

११. माता (१) प्रमाता (२) जननी

१२. निर्वेदभवः (१) निर्विण्णता (२) वेदशून्यत्वम्

१३ माया (:) (१) विचित्रं (२) लक्ष्म्याः :

१४. विभवं (१) अवतरणप्रकारं (२) माहात्म्यं (३) विभूतिं (४) संसाररहितं

१५. सुवर्णं (१) सुष्ठु अक्षरं (२) हेमं

१६. उर्वी (१) भूमिः (२) महती

१७. लोके (१) भूम्यां (२) पश्यामि

१८. अपरमः (१) न परमः (२) अपगता रमा यस्मात् सः

१९. ओंकारमध्ये (१) ओंकारनामकविमानस्य मध्ये (२) प्रणवमन्त्रस्य मध्याक्षरे उकारे

२०. शंखिनि (१) शंखधरे विष्णौ (२) हे शखिनीष्वन्यतमे !

श्रीः

श्रीवरदाचार्यकृष्णन्-प्रणीतम्

लक्ष्मीशतकम्

नावल्पाक्कं[1] नारायणमखि-
नायकवीक्षानाशितविघ्नः ।
ना ः कश्चित् नाथां लक्ष्मीं
नानावृत्तात् नाथति शतकृत् ।।

तव पराशरशङ्करयामुनाः जननि लक्ष्मणकूरपतत्सुताः ।
श्रुतिशिरोगुरुवेङ्कटसत्रिणो स्तुतिमकुर्वत[2] कोऽहमपण्डितः ।।१।।

तव नेतृसहायिनि[3] प्रवृत्तः स्तवनेऽथापि तथा न वस्तुतोऽहम् ।
कवनेऽर्थनमात्रमस्ति मुख्यमवने सन्नहनं तवास्त्वतीत्थम् ।।२।।

प्रथमः श्रीव्रतदलः

आण्डाळ्-श्रीव्रत[4]-गाथा त्रिंशतः आगस्त्याया मुखवर्णानाम् ।
आद्याक्षरतां पादे पादेऽपि आपाद्य-श्रीस्तोत्रं-क्रियते ।।३।।

---

१. ना यः कश्चित् = यः कोऽपि अप्रसिद्धो नरः एतद्ग्रन्थप्रणेता । अस्य ग्रामनाम नावल्पाक्कमिति । अस्याचार्यो नारायणार्यो यज्वश्रेष्ठः ।

२. पराशरमहर्षिः विष्णुपुराणान्तर्गतलक्ष्मीस्तोत्रम् । शङ्कराचार्यः कनकधारास्तोत्रम् । रामानुजाचार्यो गद्यचूर्णिकाम् । कूरनाथः श्रीस्तवम् । तस्य सुतः पराशरभट्टः श्रीगुणरत्नकोशम् । वेदान्ताचार्यः श्रीस्तुतिम् । वेङ्कटाध्वरी लक्ष्मीसहस्रम् । इतीमे पण्डिता लक्ष्मीस्तुतिमकुर्वत ।

३. श्रीभट्टप्रयुक्तमिदं पदम् ।

४. श्रीव्रतं = तिरुप्पावैनामकद्रमिडप्रबन्धः । आण्डाळभिधया गोदादेव्या विरचितः त्रिंशद्-गाथात्मकः उपनिषत्तुल्यतया आचार्यैराद्रियमाणः ।

आद्याक्षराण्यवनिजोक्तिषु[५] यानि तान्येव
आद्याक्षराण्यपि चतुर्षु पदेष्विहेति ।
आद्या क्षराक्षरविभागवतस्समस्तस्य
आद्याक्षरस्य[६] दयिता भवतु प्रसन्ना ॥४॥

मार्गे[७] महात्मभिः पूते मादृशानपि पापिनः ।
माता नयतु कारुण्यात् माधवस्याङ्गना रमा ॥५॥

वैशद्यं कुरुतात् बुद्धेः वैशाल्यं मनसस्तथा ।
वैशारद्यं च शास्त्रेषु वैनतेयध्वजप्रिया ॥६॥

ओकश्शुभानां सर्वेषां ओषधीशसहोदरी ।
ओंकाराख्यविमानं[८] स्वम् ओकः कृत्वा विराजते ॥७॥

आलयेऽर्णवतीरस्थे[८] आगमार्णवपारगैः ।
आदरादर्चिता लक्ष्मीः आश्रितानभिरक्षतु ॥८॥

मातरिश्वसुताख्यानात् मारणोद्यमकृत्स्वपि[९] ।
मानातीतक्षमा स्पष्टा मातुर्यस्या नमामि ताम् ॥९॥

पुरा क्षीराब्धिसंभूता पुरुषोत्तमवल्लभा ।
पुरीमस्माकमप्यद्य पुष्णाति निजशोभया ॥१०॥

---

५. अवनिजा=गोदादेवी अयोनिजा भूतलादुत्पन्ना। तदुक्तयः तिरुप्पावैगाथाः ।

६. आद्याक्षरस्य = विष्णोः । "क्षेत्रज्ञोऽक्षर एव च" इति सहस्रनाम-पठितः अक्षरः । अथवा 'अकारो विष्णुवाचकं' इत्यतः ।

७. श्रीव्रतप्रबन्धे प्रथमपद्यस्य प्रथमाक्षरं 'मा' इति । अतः अस्मिन् श्लोके सर्वे पादाः 'मा' इत्यक्षरेणारभन्ते ।

तस्मिन् प्रबन्धे द्वितीयपद्यस्य प्रथमाक्षरं 'वै' इति । अतः अनन्तर-श्लोके प्रतिपादं 'वै' इत्यक्षरेणारम्भः । एवमेव नियमः त्रिंशत्सु श्लोकेषु ।

८. मद्रास् नगरे समुद्रतीरे अष्टलक्ष्म्यालयो विराजते । ओंकारविमानमत्र ।

कीदृग्रीत्या वयं मन्दाः कीर्तयेम रमागुणान् ।
कीशं[9] निवार्य याऽरक्षत् कीनाशा[9]द्राक्षसीगणम् ॥११॥
कीर्तनेनैव यन्नाम्नां कीर्तनीयो भवेन्नरः ।
कीलालजेक्षणा साऽव्यात् कीशदाशसखप्रिया ॥१२॥
तूर्णं यद्भक्तपापौघः तूलोऽग्नाविव दह्यते ।
तूर्यादिवाद्यबृन्देड्या तूर्यतां सा ममावने ॥१३॥
नोधा कीर्तितभक्तिर्मे नोदेति श्रियि किन्तु सा ।
नोपेक्षते मां तत्स्तोत्रे नो चेत् किमिति चोदितः ॥१४॥
कल्लोलितीरमसाद्य कमित्रा सह पत्तने ।
कमला कलितावासा कटाक्षान् किरतान्मयि ॥१५॥
करुणाभरिता लक्ष्मीः कलशोदधिकन्यका ।
कवीड्या कलयेन्मह्यं कल्याणानां परम्पराम् ॥१६॥
पुरुहूतः[10] स्वसाम्राज्यं पुनराप यदीक्षया ।
पुरुषार्थान् प्रसौत्वेषा पुराणपुरुषप्रिया ॥१७॥
उदधेस्तीरदेशे श्रीः उदिताऽर्चास्वरूपतः ।
उद्धरत्वाश्रितान् सर्वान् उपमाहीनवैभवा ॥१८॥
एधमानदयाभारात् एत्यस्माकमिमां पुरीम् ।
एकाञ्जलिभृतां नृणां एनोनाशनदीक्षिता ॥१९॥
नारायणाङ्गने नाथे नानादेवर्षिसंस्तुते ।
नान्यां गतिमहं वेद्मि नाम्नां तव जपं विना ॥२०॥
अम्बुजेऽम्बुजवासे श्रीः अम्बुदाभस्य वल्लभे ।
अम्बधेः कन्यके दासं अम्ब लोकय संश्रितम् ॥२१॥
उदन्वत्कन्यके सर्वैः उपास्ये विष्णुवल्लभे ।
उपायोपेयभूते श्रीः उत्तम्भय शुभानि मे ॥२२॥

---

९. सीता अशोकवनस्था राक्षसीः ताः हन्तुमुद्युक्तात् हनूमतः अरक्षत् इति रामायणकथा । कीशः=वानरः, कीनाशः=मृत्युः ।

१०. इयं कथा पुराणप्रसिद्धा ।

कुले महति जातेऽपि कुहनावशतोऽनिशम् ।
कुमार्गे गच्छति[11] श्रीस्त्वं कुरुष्व करुणां मयि ॥२३॥
मुधा भ्रमन्तं मोहाब्धौ मुकुन्दाज्ञातिलंघिनम् ।
मुग्धं रक्ष महापापि- मुख्यं मामुत्तरोत्तरम् ॥२४॥
एषणासिद्धिदे हे श्रीः एनोनाशिनि पङ्कजे ।
एवमादि लपन्तं मां एकवारं विलोकय ॥२५॥
अकिञ्चनोऽतिदुर्वृत्तोऽस्मि अभक्तोऽप्यम्बुजेक्षणे ।
अत एवानुकम्पायाः अस्मि पात्रमनूपमम् ॥२६॥
मान्ये महोदधेः कन्ये मातर्मङ्गलदेवते ।
मामेवमालपन्तं त्वं मा मुञ्च मधुजित्प्रिये ॥२७॥
अष्टधा रूपमाप्नुष्याः अपाङ्गबलतस्तव ।
अपास्तदोषास्त्वदभक्ताः अनुगृह्णन्तु मां रमे ॥२८॥
ओष्ठे त्वन्नामवोढृणां ओघोऽघानां रमे तव ।
ओंकारमध्यवासिन्याः ओदनत्वेन कल्पितः ॥२९॥
मारमोहक्रुधालोभ - मात्सर्यमदपीडितम् ।
मादृक्षं पातुकामेदं मातर्मन्दिरमागते ॥३०॥
कूलेऽम्बुधेः कृतावासे कूरनाथादिसंस्तुते ।
कूजन्तं तव नामानि कूलं गमय संसृतेः ॥३१॥
कल्पिताष्टस्वरूपे श्रीः कलिकल्मषनाशिनि ।
कदनं कुरु पापानां कठोराणामपीक्षया ॥३२॥
शितबुद्धिप्रदे शीते शिशिरांशुसहोदरि ।
शिथिलीकुरु पापानि शिष्टैराराधिते शिवे ॥३३॥
वसन्तसखमाता भू- वसनस्य सुतोदधेः ।
वसन्तनगरे[12] लक्ष्मीः वसन्ती शोभतेतराम् ॥३४॥
अष्टवर्णपदैर्जुष्टं अनुष्टुप् छन्द इत्यतः ।
अष्टलक्ष्म्यां[11] प्रयुज्याहं अस्तौषं श्रीनिधीष्टतः ॥३५॥

---

११. गच्छतीति सप्तम्येकवचनम् ।
१२. मद्रनगरे बसन्ततगरपरिसरे अष्टलक्ष्म्या आलयः ।

अथ द्वितीयो मेघविनाशदलः

आदायाब्धेर्मध्यतो वारि भूमौ
आवर्ष्याप्नोत्यब्द औदार्यकीर्तिम् ।
आपस्तस्मै भूयशोऽब्धिर्ददातीति
आश्चर्यं किं त्वत्पिता कीदृशस्स्यात् ॥३६॥

मत्तात्[13] हृतमम्बु वर्षति ततो लब्ध्वा वदान्यप्रथां
मत्तस्सञ्चरति ध्रुवं जलधरो मत्तः क्षमां नार्हति ।
मत्वैवं मकरालयस्य तनये मेघे यदि क्रुध्यसि
मत्पापस्य हतौ मतिं कुरु यतस्तं मेऽघमाहुर्बुधाः ॥३७॥

भानोस्त्वद्गृहभूतपद्मसुहृदः पीत्वा सहायाज्जलं
भाक्तः[14] पुष्टिमवाप्य दुष्टजलमुक् पश्चात् तदीयामपि ।
भासं छादयितुं प्रवर्तत इति द्रोहात् यदि क्रुध्यसि
भास्वच्छादकता-जडान्वय-युतो मेऽघोऽग्रतो हन्यताम् ॥३८॥

सद्वर्त्मगानां सहजं प्रकाशं संछादयन् संचरतीह मेघः ।
सरोजहस्ते विनिवारयैतत्-सदृक्षवृत्तिं सहसैव मेऽघम् ॥३९॥

नाथस्य शोभां हरतीति हेतोः नारायणप्रेयसि तेऽस्तु मेघे ।
नाश्यत्वबुद्धिस्तत एव हेतोः नाकल्यते सैव कुतो नु मेऽघे ॥४०॥

स्वजनकजीवनहारिणि[15] मेघे युक्तो यद्यपि कोपस्ते ।
स्वजनकजीवनहारी मेऽघः पूर्वं निहन्यतां लक्ष्मि ॥४१॥

---

१३. मत्त इत्यत्र अर्थद्वयम् ।

१४. भाक्तः=नियमेन परान्नभुक् ।

१५. निजपितुस्समुद्रस्य जलं हरति मेघः । अत्र स्वशब्देन लक्ष्मीः गृह्यते । तृतीयपादे तु स्वस्य जनयितुर्मम जीवनं हरतीत्यर्थः । अत्र स्वपदेन मेऽघो गृह्यते ।

मेघस्सूर्यसखस्सन्[१६] पिबति जलं हे रमे विचित्रं यत् ।
मेऽघस्सूर्यसखं मां जडमपि[१७] कृत्वा स्वयं च पेयोऽभूत् ॥४२॥
मन्ये त्वत्तो भीतो विष्णुपदं[१८] न त्यजत्ययं मेघः ।
मेऽघस्तद्विमुखस्सन् नाशं त्वत्तस्समेतु शीघ्रं सः ॥४३॥
मेचककान्तेर्विष्णोः कान्तां मे स्तुवतो वाङ्निस्सृतमित्थम् ।
मेघविनाशाष्टकमिदमिन्धे मेधाविजनैरादरणीयम् ॥४४॥

अथ तृतीयः श्रुतिदलः

सा हि श्रीरमृता सतामिति गिरा[१९] निश्चीयते वैदिकैः
लक्ष्मीरेव जगद्विरक्षयिषया रूपं बिभर्ति श्रुतेः ।
तत्स्वाधीनपतित्वमस्ति गुरुभिः प्रोक्तं तथात्वे स्फुटं[२०]
सैषाऽङ्क्षेषु ममातनोतु विहृतिं हृत्कण्ठजिह्वादिषु ॥४५॥
सीतायाश्चरितं महन्निगदितं वाल्मीकिरामायणं
सीतैवेत्यपपादयामि रसिकाः शृण्वन्तु वादं मम ।
सीता श्रीः श्रुतिरेव सैव समभूत् रामायणस्यात्मना
सीमातीतशुभप्रदं विजयते तस्माद्धि रामायणम् ॥४६॥
श्रुतिस्त्वमेवासि सुधाकरानुजे,
स्मृतिस्त्वदीया परिचारिका किल ।
च्युतिस्तदादिष्टपथान्न मे भवेत्
इति त्वमेवानुगृहाण जानकि ॥४७॥

---

१६. सूर्यस्य सखा इति प्रथमापादे । सूरीणां द्विट् इति तृतीयपादे ।
१७. डलयोरभेदः ।
१८. अर्थद्वयम् ।
१९. "ऋचो यजूंषि सामानि । सा हि श्रीरमृता सताम् ।"
२०. "स्वाधीनपतिकां श्रुतिम्" इति देशिकसूक्तिः ।

मेयं माता मानं सेयं क्लृप्तिस्समादृता त्रेधा ।
ज्ञेयं विचित्रमेतत्, मेयं[21] माता[21] त्रयीति मानं च ॥४८॥
अमृतमथनोद्भवा श्रीः अमृता सा हीत्युक्तं श्रुतिरूपम् ।
अमितकृपया दधानाऽस्ति अमृतत्वाप्तेरुपायमुपदेष्टुम् ॥४९॥
वकुलाभरण[22]मुखोक्ति, वदन्ति तिरुवाय्मोषीति कुत एवम् ।
वनजे त्वदभिन्नेयं वदनोक्तिरभूत् यतः श्रुतिर्हीत्थम् ॥५०॥
निर्वेदभावं[21] विप्राणां सर्वेषां वारयन्त्यसौ ।
श्रीर्वेदरूपं बिभ्राणा सर्वेष्टफलदायिनी ॥५१॥
श्रुतिरूपधरां लक्ष्मीं स्तुतिरेषाष्टपद्यका ।
अतितुष्टां ध्रुवं कुर्यादिति निश्चीय निर्वृतः ॥५२॥

अथ चतुर्थो विभवावतारदलः

तावकं यदि विलोकनं बलौ, पात्यते स हि विजित्वरो भवेत् ।
इत्युरस्स्थलजुषीं तु वामनः त्वामगोपयदहोऽजिनच्छदात् ॥५३॥
उच्यते पदविदुत्तमैरिदं, उस्त्वमेव हरिवल्लभे ततः[23] ।
उश्रयो भवति यः पुमान् स एति उच्छ्रयं सपदि वामनो यथा ॥५४॥
किमर्थं मारीचो मृगतनुधरस्तं रघुवरं
सुदूरं सीताया अगमयदिति प्रश्न उदिते ।
महान्तो व्याजह्रुस्तव हि सविधे पापिनमपि
स्पृशेन्नैवं किञ्चित् न शुभमिति हेतुं रसयुतम् ॥५५॥

---

२१. अर्थद्वयम् । मा=लक्ष्मीः
२२. वकुलाभरणः =शठकोपमुनिः अतिप्राचीनः श्रीवैष्णवाचार्यः तस्य कृतिः तिरुवाय्मोषि । अस्मिन् द्रविडपदे मोकारो ह्रस्वः । अस्य पदस्य 'लक्ष्मीमुखोक्ति' रित्यर्थः ।
२३. "उद्धृता विष्णुना लक्ष्मीः उकारेणोच्यते तथा" इत्याम्नातम् ।

किमर्थं सुग्रीवोऽलभत कपिसाम्राज्यमपरः
बली वाली ज्यायान् किमिति हत इत्यत्र कमले ।
ब्रुवन्ति त्वद्वीक्षामहिमविद एवं बुधवराः
यतः खात् सीतादृक् न्यपतदनुजे नेन्द्रतनुजे ॥५६॥

अशोकारण्यस्था जनकतनया राक्षसपतिं
तृणं मध्ये कृत्वा प्रतिवचनमाहेति किमिदम् ।
ब्रुवन्ति त्वद्वीक्षामहिमविद एवं बुधवराः
यतस्सीतादृष्टं प्रभवति न जेतुं रघुवरः ॥५७॥

संछाद्य निजशरीरं मृगचर्माद्यैश्चचार मारीचः ।
नोचेत् सीतादृष्टं राघवबाणैर्न शक्यते भेत्तुम् ॥५८॥

सीते तव संकल्पात् शीतोऽभूदग्निराञ्जनेयस्य ।
एवं कुरु संकल्पं मम संसाराग्निदह्यमानस्य ॥५९॥

मायामृगदृष्ट्या रामायणकाव्ये
मारीचस्यापत् प्रापत् किन्त्वेषा ।
माऽख्या श्रीरस्या दृष्टिर्मृगदृष्टिः
मायामृगदृष्ट्या सकलं सौभाग्यम् ॥६०॥

विभवावतारशतके द्वयोः श्रियो
विभवं विवृत्य कृतमेतदष्टकम् ।
विभवं विधाय पठितुर्विशेषतः
वि-भवामयं च कुरुतात् तमम्बुजा ॥६१॥

अथ पञ्चमः स्ववंश्याचार्यदलः

श्रीयामुनाभिधगुरोः[२४] किल शैशवे त्वं
श्रीर्लालनं यदकरोस्तत एव हेतोः ।
अद्यापि तस्य कुलसम्भवभाग्यभाजः
सन्तः कुमार इति नाम वहन्त्यनेके ॥६२॥

---

२४. यामुनार्यः विशिष्टाद्वैतसिद्धान्तस्थापकस्य भगवद्रामानुजाचार्यस्य प्राचार्यः ।

लक्ष्मीर्यामुनमस्य वंशजनितं लक्ष्मीकुमाराभिधं[२५]
ताभ्यां स्तन्यमहो प्रदाय सुतरामन्वग्रहीत् शैशवे ।
यस्मादैहिकमानुषङ्गिकमवाप्यादौ तु राज्ञः फलं
तस्मादप्यधिकामवापतुरथैकान्त्यश्रियं तावुभौ ॥६३॥

मातस्सकृल्लालनतो भवत्तः, मान्यो नृपोऽभूत् किल यामुनार्यः ।
मारस्सुतस्ते स्ववशे त्रिलोकी-मात्रं करोतीति न चित्रमेतत्[२६] ॥६४॥

भवन्निवासो भगवान् वृषाद्रौ भक्तं तु तातेति यमाजुहाव[२७] ।
भवच्चरित्रे स गुरुर्विशिष्य, भावान् बहून् भाष्यकृते विवव्रे ॥६५॥

प्राचेतसकुरुकाधिपसूक्तेरथ रूपं
प्राप्याधिकसुभगं श्रुतिरम्ब त्वदभिन्ना ।
प्राप्नोदथ नाथादथ पूर्णादथ पुत्रात्[२८]
प्राग्र्यः किल सूक्तीर्निजभूषाः परितोषात् ॥६६॥

एकैकस्मिन्नम्बुजे तेऽवतारेऽपि[२९]
एवं पूर्वे वैभवं ते विदन्तः ।
एधन्ते स्म त्वन्महिम्नस्स्तवेनेति
एतद्वंशे[३०] जन्ममात्रं बलं मे ॥६७॥

---

२५. श्रीलक्ष्मीकुमारतातार्यः प्रकाण्डपण्डितो विजयनगरराजगुरुर्विरराज । एतद्वंशीयाः काञ्चीनगरीयतातार्याः अद्यापि 'लक्ष्मीकुमार' विरुदभूषिताः ।

२६. मन्मथो लक्ष्मीसुतः मात्रपदमत्र कृत्स्नार्थकम् ।

२७. भवन्निवासः=श्रीनिवासः । भवच्चरित्रं=रामायणम् । भाष्यकृत्=रामानुजः । भक्तः=श्रीशैलपूर्णः तीर्थकैंकर्यरतः कदाचित् भगवतैव तातेत्याहूतः ।

२८. कुरुकाधिपः=शठकोपः । नाथमुनिः, श्रीशैलपूर्णः, (पुत्रः) पिल्लान् इत्येते रामायणस्य शठकोपप्रबन्धस्य च गानेन प्रवचनेन व्याख्यानेन प्रचारेण च भूषणसमर्पका आसन् ।

२९. श्रुत्यवतारे, रामायणावतारे, द्रविडवेदावतारे च ।

३०. एतद्वंशे = शठमर्षणगोत्रे नाथयामुनश्रीशैलपूर्णपिल्लान्प्रभृतीनां वंशे ।

स्तोतव्यत्वं विशति भवती देहिभिः स्तूयमानेति[31]
एतत्सत्यं गुरुनिगदितं विद्महे कुम्भघोणे ।
मातर्निर्मापयितुरथ ते सन्निधेः श्रीकुमार[32]
तातार्यस्याप्यहह भवती चोदनादालयोऽभूत् ॥६८॥
अण्णयगुरुणाऽराधितं[33] अर्चारूपिहयाननदेवं श्रीः ।
अधिगम्याङ्के तस्थुषी, अधिकमनुग्रहमम्बा कुरुते नः ॥६९॥
आचार्याणां स्वकुलजनुषां भक्तिमम्ब त्वदंघ्रौ
वाचां दूरं तव च करुणावीक्षणं तेषु सक्तम् ।
प्राचां दृष्ट्या प्रगुणितमतिः प्रोच्य पद्याष्टकेन
वाचां स्वासामकलयमहं सार्थतां धन्यतां च ॥७०॥

अथ षष्ठ आचार्यवंशदलः

भवत्याः प्रेरणान्नूनं भवत्याचार्यरूपभाक् ।
भगवान् भवभीतानां भयनाशाय भूतले ॥७१॥
संख्यातीतेषु वेदान्त-संप्रदायेषु सत्स्वपि ।
सनातने किलैकस्मिन् सरोजा[34] गुरुपंक्तिगा ॥७२॥

---

३१. वेदान्तदेशिकविरचितश्रीसूक्तित उद्धृतोऽयं पादः ।

३२. श्रीकुमारतातार्यः चतुर्वेदशतक्रतुविरुदभूषितः त्रिशतवर्षेभ्यः प्राक् तञ्जापुरनृपसाहाय्येन आलयनिर्माणाद्यनेकसत्कर्माकरोत् । कुम्भघोणमिति क्षेत्रनाम ।

३३. अण्णार्यगुरुः १५० वत्सरेभ्यः प्राक् तपसा साक्षात्कृतहयग्रीवः ज्ञानानुष्ठाननिधिरासीत् ।

३४. नारायणः, लक्ष्मीः, विष्वक्सेनः, शठकोपः इति गुरुपरम्पराक्रमः श्रीवैष्णवसंप्रदाये ।

श्रीमद्रामानुजार्यः श्रियमखिलजगन्मातरं प्राह पूर्वं
अस्मन्मातेति पश्चात् कथनमनुचितं मन्दबुद्धेर्मतेन[३५] ।
वेदान्ताचार्यसूरिर्विवरणमदात् गद्यभाष्येऽत्र सम्यक्
पद्याय यामुनार्यस्तनयवर इति स्मारयन् सारवेदी ॥७३॥

श्रीरङ्गपुर्यां तव सन्निधौ हि श्रीभाष्यकारो जगदुद्दिधीर्षुः ।
आश्राव्य गद्यं सुमनोऽतिहृद्यं श्रीरङ्गनाथं शरणं प्रपेदे ॥७४॥

कवेः पुरा वेङ्कटनाथनाम्नः कनत्सुवर्णस्तुतिमाप्य तस्मै ।
कल्लोलिकन्या कनकस्य धारां[३६] कस्मान्न वर्षेत् करुणास्वरूपा ॥७५॥

उपायतां चापि विभुत्वमस्याः
उर्व्यां बुधोऽसावुररीचकार ।
उकारवाच्याऽपि चकार तस्मै[३७]
उर्वीं कृपामित्युचितं किलैतत् ॥७६॥

निस्सीमया करुणया नरसिंहमूर्तिः
आहोबिलं मठमुपेत्य सुपूजितस्सन् ।
सञ्चार्य सर्वजनरक्षणतत्परोऽत्र[३८]
मालोलता प्रबलहेतुरिति ब्रुवन्ति ॥७७॥

अशेषत्राणे ते कति कति विधा अम्ब विदिताः
अमूषां सर्वासां प्रथमपदमारोहति रमे ।
अविच्छेदस्यूतेरतुलगुरुपंक्तेः करणमिति
अतोऽष्टाभिः पद्यैरभिहितमिदानीं सरसिजे ॥७८॥

---

३५. 'अखिलजगन्मातरमस्मन्मातरम्' इति शरणागतिगद्ये ।

३६. काञ्चीक्षेत्रे महादेवीसन्निधौ चित्ररूपेण लिखितमिदम् । सुवर्णपदस्य द्वावर्थौ ।

३७. श्री रंग क्षेत्रे लक्ष्मीः वेंकटनाथाय 'सर्वतन्त्रस्वतन्त्र' इति विरुदमदात् ।

३८. अहोविलक्षेत्राधीशः श्रीमालोलनरसिंहः गतषट्शतसंवत्सरेभ्यः भारतदेशे अनेकत्र संचरन् बहुजनसेव्यो भवति ।

अथ सप्तमो लोकगतिदलः

लोके गतिं तव जनन्यवतारपूर्वां
लोके जनस्य विपरीतगतिं च दृष्ट्वा ।
लोके सती भवतु मे गतिरित्यथ त्वां
लोके[३९] परां गतिमहं सकलार्तिहन्त्रीम् ॥७९॥

मीनकच्छपमुखावतारकृत्-पीनवक्षसि विहारशालिनी ।
हीनमप्युचितसद्गुणै रमा दीनरक्षणपराऽवतादिमम् ॥८०॥

सीतावतारे भवती पृथिव्याः जाता पयोधेश्च ततः पुरा श्रीः ।
माताऽग्निजाता भृगुकन्यकात्वे वातात् नभस्तः श्रुतितामुपेत्य ॥८१॥

सपदि यस्य तु रूढमुरस्त्वया स परमः पुरुषः परिगण्यते ।
अपरमो न कदाऽपि हरिर्भवेत् अपगता न कदाऽपि रमा यतः ॥८२॥

रतिर्मतिसरस्वतीधृतिसमृद्धिसिद्धिश्रियः[४०]
रमे सरसिजालये तव विभूतिकोटिं गताः ।
तदन्यतममध्रुवं समभिवीक्ष्य मुग्धा जनाः
कथं कविवरा अपि त्वयि ततोऽपराध्यन्त्यहो ॥८३॥

चाञ्चल्यमस्थैर्यमिदं भवत्याः विभूतिकोट्यन्यतमे प्रसिद्धम् ।
आरोपयन्ति भ्रमतो भवत्यां केचित् ध्रुवैश्वर्यविधायिनि श्रीः ॥८४॥

जडशकलाद्ये परपुरुषायन्ते जगति समस्ते नैच्यौन्नत्यम् ।
जननि तवेक्षा तरतमभावात् जगदुरितीत्थं विबुधवरेण्याः ॥८५॥

वैद्योत्तमं तव वशंवदमाहुरार्याः
वैरिष्वपि प्रवहमानदयां तवाहुः ।
वैयाधिकात् पृथुभयात् मम बंधुवर्गं
वैदेहि मोचय विधेहि सुखं च शीघ्रम् ॥८६॥

३९: लोके इत्यस्य पश्यामीत्यप्यर्थः ।

४०. अयं पादः श्रीगुणरत्नकोशात् उद्धृतः ।

येनैहिकं फलमवाप्तुमपेक्षमाणाः
ते नैव सद्गतिमवाप्नुयुरन्यथा चेत् ।
तेनेदृशानपि जनानभिपातुकामा
तेने धनादिषु च नित्यमधिष्ठितिं श्रीः ॥८७॥

लोकगत्यै रमायै यत् श्लोकतोऽष्टकमीरितम् ।
स्तोकमप्यधिकर्द्धीनां ओक इत्यादृतेः पदम् ॥८८॥

अथाष्टमो नामावलिदलः

ओंकारमन्त्रमणिमध्यविराजमानेति
ओंकारनामकविमानमुपेयुषीति ।
ओजोबलप्रशकनादिविधानदक्षेति
ओघीभवद्दुरितनाशकरीत्युपैमि ॥८९॥

कारुण्यराशिरिति कामितकल्पकेति
कान्तोरसि स्थितिमतीत्यतिकाशिनीति ।
काव्यप्रियेति कलिकुण्ठनकोविदेति
काम्येति कामजननीति करोमि काव्यम् ॥९०॥

गीतेति गीर्णनतपापकलापकेति
गीतिप्रियेति च गवां गुदवासिनीति ।
गीर्वाणवृन्दमुनिवृन्दगवेषितेति
गीतोपदेष्वट्टयितेति गिरो गृणामि ॥९१॥

चन्द्रेति चन्द्रवदनेति चकासिनीति
चक्रायुधोरसि चमत्कृतिशालिनीति ।
चक्षुश्श्रवोऽधिपचमूपतिसेवितेति
चन्द्रेण साकमुदितेति च चारु चक्षे ॥९२॥

जप्येति जप्तृजयदेति च जानकीति
जम्बूपुरालयमुखेष्वपि[४१] जित्वरीति ।
जगधाशुभेति जगदीश्वरनायिकेति
जाड्यापहेति जलजेति जपाम्यजस्रम् ॥९३॥

दण्ड्येषु दण्डमपहाय दयाकरीति
दत्वाऽखिलं त्वधिकदानसमुत्सुकेति ।
दक्षेति दुःखगणदारणदारुणेति
दर्पादिदोषदमनीति दरं वदामि ॥९४॥

दीप्त्याऽधिकेति दयितोरसि दीव्यतीति
दीनावनाध्वरविधौ चिरदीक्षितेति ।
दिव्या दिदृक्षुदिविषद्गणदूरगेति
दिष्ट्याऽस्मदालयगतेति दिशामि देवीम् ॥८५॥

नित्येति नित्यमखिलस्य नियन्त्रिणीति
निष्ठा निदानमिति नित्यगणैर्नुतेति ।
निष्ठावतां निखिलदोषनिवारिकेति
निस्सीमनिर्वृतिकरीति च निश्चिनोमि ॥९६॥

पद्मेति पद्मवदनेति पराङ्गनेति
पद्मप्रियेति पवनात्मजपूजितेति ।
पत्संश्रितस्य परिरक्षणपण्डितेति,
पद्मासनेति च पठामि पदे पदेऽहम् ॥९७॥

पुण्येति पुण्यजननाशविधायिनीति
पुण्याश्रयेति पुरुषोत्तमवल्लभेति ।
पुण्यैश्च नः पुरमिमामधितस्थुषीति
पुष्टिप्रदेति च पठामि पुनः पुनस्त्वाम् ॥९८॥

---

४१. जम्बूपुरं = नावल्पाक्कमितिक्षेत्रनाम ।

मुद्गप्रियेति[४२] च मुकुन्दमुदङ्करीति
भुक्तिप्रदेति मदमर्दकमुद्गरीति ।
मुख्येति यामुनमुनिश्रुतिमौलिसूरि-
मुख्यस्तुतेति मुखरोऽस्मि मुहुर्मुहुः श्रीः ॥९९॥

रक्षेति मात्र रटनात्कृतरक्षणेति
रक्षोनिहन्तृपरिरम्भणकारिणीति ।
रक्षानुकूलगुणराशियुता रमेति
रङ्गेश्वरस्य रमणीति रटामि रम्यम् ॥१००॥

लक्ष्येति लक्ष्यहरिलक्षणलाञ्छनेति
लङ्केशशीर्षलवनाङ्कुरकारिणीति ।
लब्ध्वाऽच्युतोरसि पदं लसतीति लीला-
लग्नेति विष्णुललनेति लपामि लक्ष्मीम् ॥१०१॥

वन्द्येति वन्दयितृवाञ्छितवर्षिणीति
वन्दारुभूतवलजिन्मुखवन्दितेति ।
वक्षस्स्थितेति वरुणालयकन्यकेति
वक्रोज्झितेति वनजेति वदामि वाचः ॥१०२॥

विश्वातिशायिविभवेति विलक्षणेति
विष्णूरसि प्रसभमेत्य विहारिणीति ।
विश्वेश्वरीति विनतावलिनिष्ठभीति-
वित्रासिनीति विवृणोमि विना विलम्बम् ॥१०३॥

वेदान्तवेद्यविभवेति विनम्रबृन्दे
वेलातिलङ्घिकरुणाविलसन्मुखीति ।
वेदान्तदेशिकसुकीर्तिविवर्धनीति
वेधोऽर्भकस्य जननीति विदां करोमि ॥१०४॥

---

४२. "मौद्गं चरुं निर्वपेत् श्रियै श्रीकामः" इति श्रुतिः ।

सर्वोत्तमेति सकलेष्टफलप्रदेति
सर्वेश्वरस्य सहधर्मचरीति तस्य ।
सर्गादिकार्य निवहे सहकारिणीति
सर्वाश्रया सरसिजेति सदा स्मरामि ॥१०५॥

सेव्येति सेवयितृसर्वशुभङ्करीति
सेवार्थमागतसुरावलिसंस्तुतेति ।
सेनेशशेषपतगेश्वरसेवितेति
सेवेऽनिशं जलधिसेतुविधानहेतुम् ॥१०६॥

अष्टलक्ष्मीप्रभावस्पृक् अष्टोत्तरशतावली ।
अष्टाधिकदशश्लोकेष्विष्टाधिकफलप्रदा ॥१०७॥

जय जय पद्मिनि पद्मनिवासिनि पद्मनिधीश्वरि पद्मकरे
जय जय शङ्खिनि[४३] शंखिनि सङ्खिनि शंखनिधीश्वरि शङ्खनुते ।
जय जय सन्ततसंश्रितसंकटसंहतिसंक्षयसन्नहने
जय जय मद्गतमत्सरमर्दय मन्मथमन्मथ[४४]हृन्मथने ॥१०८॥

॥शुभम्॥

---

४३. शंखिनि=(१) शंखिनी इत्यत्र संबुद्धिः, (२) शंखधरे विष्णौ ।
४४. "पीताम्बरधरस्स्रग्वी साक्षान्मन्मथमन्मथः" इति विष्णुरुच्यते ।

लक्ष्मीशतके उदाहृतानां आख्यानकानां संग्रहः

(डा० वरदराज कण्णन्, हैदराबादः)

१. अमृतमथनकथा

पुरा देवा असुराश्च क्षीरसागरं ममन्थुः। भगवान् नारायणः कूर्मरूपी गिरिं धृत्वा मथनाय साहाय्यमकरोत्।

भगवान् शम्भुः तत्रोत्थितं हालाहलविषं स्वयं भुक्त्वा लोकोपकारी बभूव।

ततः परं क्षीरसमुद्रात् कामधेनुः, उच्चैःश्रवाः, ऐरावतः, कौस्तुभं, पारिजातः अप्सरसश्च क्रमेण समुत्पन्नाः। तदनन्तरं महालक्ष्म्या अवतारः

"ततश्चाविरभूत् साक्षात् श्रीरमा भगवत्परा।
रञ्जयन्ती दिशः कान्त्या विद्युत् सौदामनी यथा॥"

महर्षयः यथाविधि तस्या अभिषेकमकल्पयन्। अनेके तस्यै उपहारान् समार्पयन्।

सा तत्र समन्तात् विलोकयन्ती आत्मनः उचितं पदं व्यचिनोत्। अवद्यरहितं सद्गुणपूर्णं वरं कामयमाना मुकुन्दमेव वव्रे। पश्यत्सु सर्वेषु विष्णोः वक्षस्स्थलं झटित्यारुरोह।

२. इन्द्रस्य राज्यावाप्तिः

कदाचित् देवेन्द्रः ऐरावतारूढः सञ्चरन् आसीत्। तदा महर्षिः दुर्वासाः तस्मै दिव्यमालामेकां ददौ। तां स्वीकृत्य सः गजस्य मस्तकोपरि न्यस्यत्। स च गजः तां मालां भूमौ आक्षिपत्। एतेन महर्षिः क्रुद्धो बभूव। लक्ष्मीवासस्थानभूतां मालां अवज्ञया इन्द्रः एवमकरोत्

---

१. अस्मिन् लक्ष्मीशतके १०, ४६, १०३ श्लोकेषु अन्यत्र च बहुत्र इयं कथा परिगृह्यते।

२. अस्मिन् लक्ष्मीशतके १७, १०२-तमयोः श्लोकयोः अयं कथाभागः निर्दिश्यते।

इति स दुर्वासाः देवेन्द्रं शशाप। ततः देवेन्द्रः नष्टैश्वर्यः विगलित-लक्ष्मीकटाक्षोऽभवत्। लोकाश्च क्षीणसमृद्धयः अभूवन्।

शापाक्रान्त इन्द्रस्सावरोधः क्षीरसागरसमुत्पन्नां लक्ष्मीं शरणम-गमत्। तां बहुधा अस्तौत्। पुरन्दरकृतमिदं लक्ष्मीस्तोत्रं विष्णुपुरा-णान्तर्गतं प्रसिद्धम्। अनेकैराचार्यैरनुसन्धीयमानं च।

तेन प्रीता महालक्ष्मीः इन्द्रमनुजग्राह। ततः परं इन्द्रः त्रिलोकी-साम्राज्यं सर्वसमृद्धिसहितमवाप्य संपदं निरविशत्।

३. लक्ष्म्या अवतारस्थलानि

पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशाः पञ्चभूतानि। तत्र प्रथमायां पृथिव्याम-वतारः सीतायाः।

"क्षेत्रं शोधयता लब्धा नाम्ना सीतेति विश्रुता।
भूतलादुत्थिता सा तु व्यवर्धत" इति ह्युच्यते।

अथ द्वितीयभूतात् पयसः लक्ष्म्या अवतारः अमृतमथनकाले। अथ तृतीयभूतान् अग्नेरपि कदाचित् अवतारस्तस्याः। तद्यथा। भृगुरिति प्रसिद्धो महर्षिः यज्ञमेकमकरोत्। तस्मिन् यागाग्नौ लक्ष्मीराविर्बभूव। भृगुना सा पोषिता संवर्धिता च। परस्तात् विष्णुमेव सा पर्यणयत्। अत एवोक्तम्—

"आविर्भावः कलशजलधावब्धरे वाऽपि यस्याः"

इत्याचार्यवरेण।

अथ शिष्टौ वाय्वाकाशौ।

तयोरपि कथं लक्ष्म्यवतारः?

"ऋचो यजूंमि साषानि सा हि श्रीरमृता सताम्" इति प्रमाणेन "स्वाधीनपतिकां श्रुतिम्" इत्याचार्योक्तया च लक्ष्मीरेव श्रुतिरूपेणा-वततार इति निश्चिते सति ईश्वरनिश्वासरूपवायोः शब्दगुणकादा-काशाच्च तदुत्पत्तिस्सुवचा भवति। एवं च पञ्चापि भूतानि कालविशेषेषु लक्ष्म्या अवतारस्थलानि।

४. सीतासमक्षं न वधः

सीता करुणामयी।

---

३. अयमर्थः अस्मिन् लक्ष्मीशतके ८१-तमे श्लोके उपवर्णितः।

४. अयमर्थः अस्मिन् लक्ष्मीशतके ५५-तमे श्लोके टंकितः।

यद्यपि रामः बहूनां राक्षसानां वधमकरोत् तत्र कश्चन सूक्ष्मार्थः सावधानमवलोकनीयः ।

काकासुरः सीतायामार्द्रापराधी । अतितीव्रदण्डार्हः । निस्संशयं वध्य एव । तथाऽपि स रामात् लघुदण्डमेव प्राप्नोति । कुतः ? सीता-सान्निध्यात् ।

मारीचः मायामृगरूपं धृत्वा विचरति । सीता तं मृगं ग्राहयितुमभिलषति । चोदयति च दयितम् । राघव· तेन मृगेन अतिदूरं नीतः । अन्ते मृत्युमाप्नोति मारीचः । तत्र सीतासान्निध्याभावात् दण्डो न लघुकृतः ।

एवमेव विराधोऽपि रा-लक्ष्मणावाहृत्य सीतां परित्यज्य किंचिद्दूरं गच्छति । तौ विमुच्य मामाहर इति क्रोशति सीता । तदविगणय्य सः तावेवाहृत्य गच्छति । रामश्च लक्ष्मणं प्रति "अनेनैव पथा गन्तव्यमस्माकम् । अतः सः गच्छतु" इत्येव वदति । दूरगमनानन्तरमेव विराधवधः ।

एवमेव श्रीमद्रामायणे सर्वत्रेति द्रष्टव्यम् ।

५. सुग्रीवस्य कथं राज्यम् ?

वाली बलीयान् । वयसा च ज्यायान् । सुग्रीवः तस्य अनुजः । वालिना रामे न किञ्चिदपराद्धम् । वालिसख्यात् रावणजयोऽपि सुलभतरः स्यात् । एवं सति किमर्थं रामसुग्रीवसख्यं समपद्यत ? किमर्थं च वाली हतः ? किमर्थं सुग्रीवस्य राज्यलाभः ?

अत्रेदमुच्यते । रावणः सीतामादाय नभोमार्गेण गच्छति । राम रामेति क्रोशन्ती सीता रक्षकं कमपि न पश्यति । स्वकीयान्याभरणानि वस्त्रे निक्षिप्य आकाशतः ऋश्यमूकपर्वतोपरि पातयति । तत्र सुग्रीवः सचिवसमेतः तमादाय रक्षन् पश्चात् रामाय दर्शयति । इति कथा-

"ह्रियमाणा तु वैदेही कंचिन्नाथमपश्यती ।
ददर्श गिरिश्रृंगस्थान् पञ्च वानरपुंगवान् ।।"

इत्यारभ्य रामायणे विव्रियते ।

एवं सीतायाः क्षणकालिकस्य सकृत्कटाक्षस्य पात्रभूतः सुग्रीवः । तत्फलत्वेन राज्याधिकं लभते । इत्यहो सीताकटाक्षमहिमा ।

६. वेषः किमर्थम्

रावणो भिक्षुवेषेण जहार जनकात्मजाम् । स्वेनैव रूपेण किमिति

---

५. अस्मिन् लक्ष्मीशतके षट्पंचाशे श्लोके अयमर्थः निगदितः ।

नाजगाम ? किमर्थं वेषधारी बभूव ?

सीतावञ्चनार्थमयं वेष इति समाधानं किंचिदुपपन्नमपि न समग्रतया। सीतादर्शनानुपदमेव तस्या लावण्यं प्रशंसमानः अनतिचिरमेव "अहं स रावणो नाम सीते रक्षोगणेश्वरः" इति याथार्थ्यं प्रकटयति किल ? तर्हि वेषेण किं साधितम् ? सचमत्कारमत्रेदं समाधानम्।

रावणः स्वकीयं स्वाभाविकमाकारं संछाद्य परिव्राजकाकारेण सीतासमक्षमागच्छत्। तथा च सीतायाः कटाक्षः साक्षाद्रावणस्योपरि नापतत्। किन्तु तच्छरीरस्योपरि स्थितेषु वेषोपकरणेष्वेव। एवं विधिचोदनादेव रावणस्य भिक्षुवेषधारणम्। मनागिदं सूचितं वाल्मीकिनैव—

"द्विजातिवेषेण हि तं दृष्ट्वा रावणमागतम्"

इत्यत्र हीतिपदस्य प्रयोगेण।

एवमेव मारीचवृत्तान्तेऽपि। सीताकटाक्षः मायामृगस्योपरि न्यपतत्, न तु कञ्चुकान्तस्थितस्य मारीचस्योपरि।

एतदुक्तं भवति। येषामायत्यशुभं, ते यद्यपि सीतासमीपमागच्छन्ति, यद्यपि तया दृष्टा भवन्ति, तथाऽपि विधिवशात् सा दृष्टिः तेषामुपरि न पतति, तेषां वेषच्छन्नत्वात्।

इदमप्यवधेयं यत् यदा रावणः वेषं विना अशोकवने सीतां द्रष्टुम् आगच्छति, तदा सीता तमदृष्ट्वैव तृणमन्तरतः कृत्वा भाषते इति।

७. सीतापरिष्वङ्गः

जनस्थाने महत् युद्धम्। खरदूषणादिराक्षसानां चतुर्दश सहस्राणि। तेषां प्रतियोद्धा राम एकाकी। युद्धान्ते राक्षसा निहताः। रामो विजयी प्रतिनिवर्तते। अस्य अद्भुतविजयस्य पुरस्काररूपेण सीता रामाय किं ददौ ? निबिडालिङ्गनमेव।

"तं दृष्ट्वा शत्रुहन्तारं महर्षीणां सुखावहम्।
बभूव हृष्टा वैदेही भर्तारं परिषस्वजे॥"

रामायणरसिकाः व्याख्यानकुशलाः श्रीवैष्णवाचार्याः अस्मिन् श्लोके प्रतिपदं गभीरानर्थान् प्रोक्तवन्तः।

विजयहेतुरपि सीता। विजयफलमपि सीता। इति हन्त साध्यसाधनयोरैक्यम्।

---

६. अयं वृत्तान्तः लक्ष्मीशतकेऽस्मिन् ५७, ५८ श्लोकयोः प्रकटितः।

७. इदमस्मिन् लक्ष्मीशतके शततमे श्लोके पादेनैकेन संगृहीतम्।

८ पावकस्यापि शैत्यम्

हनूमतः लाङ्गूले अग्निर्निक्षिप्तः। रावणाज्ञया हनूमते विहितो दण्डोऽयम्। तेनाग्निना सह लंकायां बहुत्र संचरन् स मारुतिः तत्र तत्राग्निं निक्षिप्य निक्षिप्य लङ्कानगरं दहति समग्रम्। किन्तु स्वयं न दग्धः। "शीतो भव हनूमतः" इति सीतायाः प्रार्थनया अग्निः वस्तुस्वभावविरुद्धं शिशिरोऽभवत्। इति हन्त सीतायाः प्रभावः।

एवमेव सीतायाः अग्निप्रवेशकालेऽपि सा न दग्धेति नाश्चर्यम्।

"तपसा सत्यवाक्येन अनन्यत्वाच्च भर्तरि।
अपि सा निर्दहेदग्निं न तामग्निः प्रधक्ष्यति॥"

इति किल हनूमतो वाक्यम्।

९. राक्षसीष्वपि दया

अशोकवने सीता। तां परिवार्य घोरा राक्षस्यः। रावणविधेयाः सदा परुषवादिन्यः अनेकधा तामतर्जयन्। अभर्त्सयन्। अपीडयन्। सीता तीव्रं कष्टमन्वभवत्।

रामरावणसंग्रामः संवृत्तः। रावणं हत्वा रामो विजयी राजते। सीतासकाशं हनूमन्तं प्रेषयति। सीतासन्निधिमागतो हनूमान् ताः राक्षसीः हन्तुं सीताया अनुज्ञामीहते।

"इमास्तु खलु राक्षस्यो यदि त्वमनुमन्यसे।
हन्तुमिच्छाम्यहं सर्वा याभिस्त्वं तर्जिताः पुरा॥

इति हनूमद्वाक्यं निशम्य सीता

"पापानां वा शुभानां वा वधार्हाणां प्लवङ्गम।
कार्यं करुणमार्येण न कश्चिन्नापराध्यति॥"

इति प्रतिवदति। हन्त तस्याः क्षमा दया च। अत एव

"मातर्मैथिलि राक्षसीस्त्वयि तदैवाद्रापराधास्स्वयं
रक्षन्त्या पवनात्मजात् लघुतरा रामस्य गोष्ठी कृता"।

इत्याह श्रीभट्टः।

१०. मन्मथमाता

श्रीकृष्णावतारकाले लक्ष्मीः रुक्मिणीरूपेणावततार। रुक्मिण्याः पुत्रः प्रद्युम्नः साक्षात् मन्मथस्य अवतारभूतः। रुद्रकोपात् प्रदग्धो

---

८. अस्मिन् लक्ष्मीशतके ५९ तमे श्लोके इयं कथा स्मर्यते।

९. लक्ष्मीशतकेऽस्मिन् नवमे श्लोके अयं वृत्तान्तो ग्रथितः।

मन्मथ एवं प्रद्युम्नरूपेण शरीरमवाप । इतः पूर्वमपि वासुदेवांश एव किल मन्मथः । प्रद्युम्नो जगति विख्यातः कृष्णतुल्यः शम्बरसूदनश्च । अस्य कथा श्रीमद्भागवते दशमस्कन्धे पठ्यते ।

मन्मथः सर्वानपि वशीकर्तुं समर्थः । ब्रह्मरुद्रविष्णवः अपि तद्वशे स्थिता इति चाटूक्तिः । मन्मथस्य एतावान् प्रभाव· कथं सम्प्राप्तः ? तस्य लक्ष्मीसुतत्वात् एव ।

लक्ष्म्याः सकृत्कटाक्षस्य पात्रभूता यदि सकलकुशलसीमासार्वभौमा भवन्ति, तर्हि लक्ष्मीलालितं तत्सुतं प्रति किमु वक्तव्यम् ?

मन्मथस्य सर्वदेहिवशीकरणसामर्थ्यं श्रीदेवीसुतत्वाधिगतप्रभावानुगुणमिति निश्चप्रचम् ।

११. कटाक्षतदुपेक्षे

अमृतमथनावसरे लक्ष्मीरवतीर्णा । तस्या कटाक्षः ब्रह्मादीनां देवानामुपर्यपतत् । भागान्तरस्थाः असुरास्तु तत्कटाक्षं न लेभिरे । फलतः किमभूत् ? इमौ भागवतश्लोकौ—

"श्रिया विलोकिता देवाः सप्रजापतयः प्रजाः ।
शीलादिगुणसम्पन्ना लेभिरे निर्वृतिं पराम् ।
निस्सत्त्वा लोलुपा राजन् निरुद्योगा गतत्रपाः ।
यदा चोपेक्षिता लक्ष्म्या बभूवुर्दैत्यदानवाः ।।"

न केवलमिदम् । विष्णुः मोहिनीरूपधरः यदा अमृतं व्यभजत्, तदा दैत्यदानवानां अमृतं नादात् ।

"इति दानवदैतेया नाविन्दन्नमृतं नृप"

अतः न केवलं धनं, किन्तु शीलादिकं आयुरादिकं च सर्वं शुभजातं लक्ष्मीकटाक्षाधीनमित्युक्तं भवति ।

"ऐश्वर्यं यदशेषपुंसि जगतां सौन्दर्यलावण्ययोः
रूपं यच्च हि मंगलं किमपि यल्लोके सदित्युच्यते ।
तत्सर्वं त्वदधीनमेव"

इति श्रीकूरेशसूक्तिः ।

---

१०. अस्मिन् लक्ष्मीशतके ६४-तमे श्लोके अस्य वृत्तान्तस्य संग्रहः ।

११. अस्मिन् लक्ष्मीशतके ८४-तमे श्लोके पूर्वार्धे पूर्वाचार्यसूक्तिपढ़ान्येव प्रयुज्य अयमर्थो निगदितः ।

"इदं सदसदात्मना निखिलमेव निम्नोन्नतं
कटाक्ष-तदुपेक्षयोस्तव हि लक्ष्मि तत्ताण्डवम्।

इति श्रीभट्टसूक्तिः।

१२. गोमाता

एकदा महालक्ष्मीः गोशरीरे क्वचित् वासं रोचमाना गोवृन्दमुपेयाय। गावस्तु चञ्चलायै तस्मै स्थानं दातुं नैच्छन्। लक्ष्मीर्यदा तत्र नित्यवासं कर्तुमङ्गीचकार, तदा गावः परमसन्तुष्टा अवोचन्—"अस्माकं शरीरे तु अनेके अवयवाः पूर्वमेव देवतान्तरैरधिष्ठिताः। योऽवयवो भवत्यै रोचते तमेवाधितिष्ठतु भवती" इति।

"प्रिया गावः! भवद्गुदस्थानं ममावासाय भवतु। तत्र मम सान्निध्येन गोमयस्य गोमूत्रस्य च पवित्रत्वं पावनत्वं च संपद्येत" इति लक्ष्मीराह।

"तथाऽस्तु मातः! धन्या वयम्" इति गावः अङ्गीचक्रिरे।

लक्ष्मीः गोगुदमध्यतिष्ठत्। ततः प्रभृति गोगुदस्य मांगल्यं, गोमूत्रस्य शुद्धिश्च समभवत्। वस्तूनां माङ्गल्यपावनत्वादि सर्वं न तु स्वभावसिद्धं, किन्तु देव्या लक्ष्म्याः संकल्पाधीनं किल!

१३. गुरुपङ्क्तौ लक्ष्मीः

"आचार्याणामसावसावित्यभगवत्तः" इति प्रमाणानुसारेण "आभगवत्तः प्रथितामनघामाचार्यसन्तति वन्दे" इति श्रीदेशिकसूक्त्यनुसारेण च श्रीवैष्णवाः स्वाचार्यप्रभृति भगवन्नारायणपर्यन्तमविच्छिन्नामनुस्यूतामाचार्यपरम्परां अहरहस्तुवन्तीति तेषामितरवैलक्षण्यम्।

तत्र शठकोपमुनेराचार्यो विष्वसेनः। तस्य सेनेशस्य आचार्यस्थानम् अलंकरोति भगवती लक्ष्मीः। अत एव दैनंदैनिके गुरुपरम्परानुसन्धानक्रमे "सेनेशं श्रियमिन्दिरासहचर" मिति।

"सहधर्मचरीं शौरेः संमन्त्रितजगद्धिताम्।
अनुग्रहमयीं वन्दे नित्यमज्ञातनिग्रहाम्॥"

---

१२. अस्मिन् लक्ष्मीशतके इयं कथा श्लोके ९१ तमे एकस्मिन् पदे संक्षिप्य सूच्यते।

१३. इदं ७२-तमे श्लोके अस्मिन् लक्ष्मीशतके विद्रियते।

इति च पठ्यते ।

इदमत्रावधेयम् । ज्ञानाधिका अपि येन केनापि हेतुना वाह्यमतानां कुदृष्टिपथानां च प्रवर्तका भवन्ति कालविशेषेषु । यथा बृहस्पतिश्चार्वाकमतस्य । किन्तु लक्ष्मीर्न तथा । वैदिके सनातने श्रीवैष्णवसंप्रदाये मात्रं सा आचार्यस्थानं वहति । नान्यस्मिन् । अनुग्रहमयी किल सा ।

१४. दिव्यप्रबन्धावतारः

भगवद्भक्तिनिमग्नानां द्वादशद्रमिडकवीनां प्राचीनानां सूक्तयः चतुस्सहस्रगाथामिता दिव्यप्रबन्धनाम्ना विख्याताः । तेषु प्रधानभूतो ग्रन्थः शठकोपमुनेः तिरुवाय्मोषि् (लक्ष्मीमुखोक्तिरित्यर्थोऽस्य पदस्य) शठकोपमुनिः कलियुगारम्भकालीनः ।

दिव्यप्रवन्धः वेदस्यैव द्रमिडभाषायां अपरः आकारः इति आचार्यानां निष्कर्षः ।

"सहस्रशाखोपनिषत्समागमं नमाम्यहं द्राविडवेदसागरम्" इति

"धत्ते यत्सूक्तिरूपेण त्रिवेदी सर्वयोग्यताम्" इति

"आम्नायानां प्रकृतिमपरां संहितां दृष्टवन्तम्" इति च बहुत्र उद्घोषितोऽयमर्थः ।

अनेकसहस्रेभ्यस्संवत्सरेभ्यः पश्चात् श्रीमन्नाथमुनिः योगदशायां शठकोपमुर्निं साक्षात्कृत्य तत्प्रसादात् दिव्यप्रबन्धं लब्ध्वा देवगानेन संयोज्य लोके प्रचारमकरोत् इति कथा ।

ततः पश्चात् भगवद्रामानुजस्याज्ञया तच्छिष्येष्वग्रगण्यः पिल्लान् नामा तिरुवाय्मोषिग्रन्थस्य षट्सहस्रग्रन्थमितां व्याख्यां प्रप्रथमं चकार ।

सर्वमिदं लक्ष्मीकैंकर्यरूपम् ।

१५. गोदादेवी

द्विसहस्रसंवत्सरेभ्यः पूर्वतना कथेयम् ।

पाण्ड्यदेशे श्रीविल्लपुत्तूरु नामकं क्षेत्रमस्ति, यत्र भगवतः श्रीवटपत्रशायिनः आलयः प्रसिद्धः । तत्र विष्णुचित्तनामा भक्ताग्रेसरः भगवते पुष्पकैंकर्यं कुर्वाण आसीत् । यश्च 'आल्वार्' इति प्रसिद्धेषु विष्णुभक्तेषु अन्यतमत्वेन गण्यते ।

---

१४. इति वर्ण्यते ६६-तमे श्लोके ।

एकदा स्वकीये उद्याने तुलसीवने स्त्रीशिशुमेकं ददर्श सः। तल्लक्षणै-रियमयोनिजाऽतिविलक्षणाऽस्माकं भाग्यवशादत्रावतीर्णेति निश्चिकाय। गृहमानीय लालनपालनादिभिः पोषयति स्म। सा च गोदा-संज्ञिका सदा भगवति रता, तमेव परिणेतुमुत्सुकाऽभवत्।

तत्कृतयः द्रविडगाथाः दिव्यप्रबन्धान्तर्गताः। त्रिशंत्-गाथात्मकः तिरुप्पावै (श्रीव्रत) प्रबन्धः उपनिषत्तुल्यतया सर्वैराचार्यैराद्रियमाणो विलसति।

भक्तवत्सलो भगवानपि गोदायाः प्रेम अंगीकुर्वन्निव, तन्मस्तक-घृतमालामेव स्वयं धर्तुमौत्सुक्यमदर्शयत्। तस्याः प्रेम्णः उत्कटदशायां हन्त तामेव पर्यणयच्च।

अत्यद्भुतमर्चासमाध्यतीतमिमं वृत्तान्तं दृष्ट्वा श्रुत्वा च जना विस्मयभरिता बभूवुः। नूनं लक्ष्मीरेव गोदारूपेणावतीर्णेति निरणैषुः।

१६. नाथमुनिचरित्रे देव्या अनुग्रहः

श्रीमन्नाथमुनिः भक्तियोगनिष्ठः योगमहिम्ना दीर्घायुश्च (५८३-९२५ ए० डी०) स कदाचित् योगदशायां श्रीशठकोपमुनिध्यानपर आसीत्। तदा श्रीदेवी स्वप्रशिष्यं शठकोपमुनिमेवमाज्ञापयत्—

"अस्मिन् कलिकाले भक्तियोगाधिकारिणो दुर्लभाः।

'भक्त्या परमया वाऽपि प्रपत्त्या वा महामते' इति विकल्पितस्य प्रपत्तियोगस्य आविष्कारणायायमवसरः प्राप्तः। नाथमुनिः भवद्ध्यानपरो वर्तते। भवान् तत्प्रत्यक्षभूतस्सन् प्रपत्तिशास्त्रं तन्मुख्यकरणभूतं मन्त्ररत्नं तदुपयुक्तांशान् च तस्मै उपदिशतु। तदनुष्ठाय अन्यानपि अनुष्ठाप्य वर्तितव्यमिति स नियोज्य। अवि-च्छिन्नया आचार्यशिष्यसन्तत्या लोकोज्जीवनमुद्दिष्टम्" इति। एतदाज्ञानुसारं शठकोपमुनिरपि तथैवाकरोत्।

"लक्ष्म्या नियोगतः पूर्वं कुरुकाधीशकारिजः।

---

१५. इयं गोदादेवी तस्याः श्रीव्रतप्रबन्धश्च प्रथमे श्रीव्रतदले विशिष्य च ३, ४ श्लोकयोः गद्येते।

१६. अयं वृतान्तोऽस्मिन् ग्रन्थे ७८-तमे श्लोके सूचितः।

मन्त्ररत्नमदाद्यस्मै" इति

"व्योम्नः परस्तात् सविधं समेत्य
लक्ष्म्या नियोगात् कुरुकाधिराजः।
स मन्त्ररत्नं द्वयमाह यस्मै
नाथाय तस्मै मुनये नमोऽस्तु ॥"

इत्युक्तरीत्या लक्ष्मीनियोग एव शरणागतिसंप्रदायावतरणहेतुः।

१७. यामुनमुनये लक्ष्म्या अनुग्रहः

श्रीश्वरभट्टः श्रीमन्नाथमुनेः पुत्रः। तस्य पुत्रः यामुनः कल्यब्दे ४०१७-तमे (९१५ ए.डी.) अजनि।

यामुनस्य शैशवे महालक्ष्मीरतिवात्सल्येन तस्मै सकृत् स्तन्यमदात्। येन हेतुना बाल्य एव स लोकातिशायिज्ञानविशिष्टो विरराज। वेदान् शास्त्राणि चातिशीघ्रमधिजगाम। राजसभाप्रधानपण्डितं स्वमेधया वादे विजित्य राज्ञ्याः अभिमानपात्रमभवत्। यामुनस्य राजसभावाद-वैखरीप्रकारः अतिविलक्षणो ग्रन्थारूढोऽद्यापि पठितृणामाह्लादकः। येन राज्यार्धमपि तस्य वशेऽभवत्। परन्तु पश्चात् स राज्यसुखादधिकं भगवदनुभवरसं विज्ञाय तल्लग्नोऽभवत्।

आगमप्रामाण्यप्रभृत्यनेकग्रन्थानां रचयिता चायं यामुनार्यः भगवद्रा-मानुजस्य प्राचार्यः। अपि च यामुनार्यपुत्रस्य दौहित्रः रामानुजः। अत एव लक्ष्मीविषयिकगद्यचूर्णिकायां 'अखिलजगन्मातरम् अस्मन्मातरम्' इति स्वस्य यामुनमुनिवंशजननतः विशिष्टाकारेण लक्ष्मीर्माता भवतीति आशंते।

यामुनाचार्यश्च 'कान्तस्ते पुरुषोत्तम' इत्यारभ्य लक्ष्मीविषयिकां चतुश्श्लोकीं व्यरचयत्। या चाद्य भारते श्रीवैष्णवसमूहे सुप्रसिद्धा नित्यानुसन्धीयमाना च।

पश्चात् यामुनाचार्यस्यैव वंशे जाताय अपरस्मै शिशवेऽपि एवमेव लक्ष्म्याः अनुग्रहोऽभवत् (प्रायः १५७२ A.D.) सः लक्ष्मीकुमारताता-चार्य इति नाम्नैव प्रसिद्धोऽभवत्।

---

१७. कथेयमस्मिन् लक्ष्मीशतके ६२, ६३, ६४, ७३ इति श्लोकेषु वर्णिता।

१८. तातार्यकथा

सहस्राधिकसंवत्सरेभ्यः प्राक् श्रीवेङ्कटाचलक्षेत्रे भगवतः श्रीनिवासस्य कैंकर्ये निरतः श्रीशैलपूर्णनामा भक्ततल्लजः। भगवन्नियमनेन प्रतिदिनमाकाशगंगानदीतः जलमादाय आतपकण्टकादिजन्यं खेदं सोढ्वा पद्भ्यामेव सुदूरं चलन् भगवते वेङ्कटेशायार्पयति स्म।

एकदा भगवान् वाणहस्त (किरात) बालवेषेण पथि जलमाहरन्तमिमं संगम्य संवभाषे।

बालः – मम पिपासाऽधिका। जलं दीयताम् तात!

पूर्णः—भगवते उद्दिष्टमिदम्। तुभ्यं दत्वा तदुच्छिष्टं भगवतेऽनर्हं स्यात्।

बालः—तर्हि गम्यताम्।

किन्तु स बालः पश्चात्तः आगम्य शिरस्स्थघटे आस्यं न्यस्य जलमपिबत्।

पूर्णः—किमेतत् कृतं बाल!

बालः—मास्तु कोपः। पिपासा अधिका। अतः पिबामि।

पूर्णः—(घटं भूमौ निक्षिप्य) यथारुचि पिब।

बालः—(समग्रं पीत्वा) तृप्तोऽस्मि।

पूर्णः—पुनराकाशगंगां गत्वा स्नात्वा घटं विशोध्य भगवते तीर्थमादायागन्तव्यम्।

बालः—तावद्दूरं न गन्तव्यम्। आकाशगंगामत्रैवानयामि (तस्य बाणेन विद्धात् गिरेः स्रोतः प्रवहति)

पूर्णः—नूनमियमाकाशगंगैव। तान्येव चह्नानि। अहो!

अतित्वरया जलमादाय देवालयं गच्छति पूर्णः किन्तु तत्र भगवदाराधनं समाप्तं दृष्ट्वा विषीदति। भगवानावेशरूपेण "तात! उत्तिष्ठतु भवान्। अलं सन्तापेन। भवतस्तीर्थं मार्गे एवापिबमहम्। भवदर्थं नदीं च समीपे आनयम्। अपि च भवन्तं तातेत्याह्वयम्।" ततः प्रभृति सः तद्वंशीयाश्च तातार्यपदेन व्यवह्रियन्ते।

---

१८. इयमस्य कथा लक्ष्मीशतकेऽस्मिन् ६५-तमे श्लोके संक्षिप्ता।

अयं श्रीशैलपूर्णो भगवतो रामानुजस्याचार्येष्वन्यतमः। श्रीमद्रामायणस्य विशेषार्थानस्य सकाशादष्टादशकृत्वः पठित्वा जग्राह रामानुज इत्यैतिह्यम्।

अनुसन्धीमहि च—"पितामहस्यापि पितामहाय
प्राचेतसादेशफलप्रदाय ।
श्रीभाष्यकरोत्तमदेशिकाय
श्रीशैलपूर्णाय नमो नमस्तात्" इति।

लक्ष्मीनिवासकैंकर्यशीलोऽयं पूर्णः सीताचरित्रविशेषार्थप्रवक्ता।

१९. रामानुजमुनिचरित्रे कश्चनांशः

चोलदेशे श्रीरङ्गक्षेत्रे लक्ष्म्याः श्रीरङ्गनायिकाया आलयेऽलंकृतः मण्डपः। फाल्गुनपौर्णमीशुभदिवसः। श्रीरङ्गनाथः लक्ष्म्या सह तत्रोत्सवं भजते। भगवान् रामानुजः स्वशिष्यवृन्देन साकं शरण्यदम्पतीसेवार्थमागतः। ध्यानमग्नः तदेकचित्तः ताभ्यां सह संभाषमाण इवासीत्। तदानीं तन्मुखादाविर्भूतः ग्रन्थः शरणागतिगद्यमिति। अतिसरलमिदं गद्यम् अतिमधुरं च। पामरस्यापि भक्तिजनकं पण्डितस्यापि भोग्यम्।

प्रतिसंवत्सरमद्यतनकालेऽपि एतद्वृत्तान्तस्मारणरीत्या फाल्गुनीपौर्णमीदिने दिव्यदम्पत्योस्संमुखे गोष्ठीगानरूपेण पठ्यते शरणागतिगद्यमिदम्। तत्र प्रथमचूर्णिका लक्ष्मीविषयिका—

"भगवन्नारायणाभिमतानुरूपस्वरूपरूपगुणविभवैश्वर्यशीलाद्यनवधिकातिशयासंख्येयकल्याणगुणगणां
पद्मवनालयां भगवतीं श्रियं देवीं नित्यानपायिनीं
निरवद्यां देवदेवदिव्यमहिषीमखिलजगन्मातरं
अस्मन्मातरमशरण्यशरण्यामनन्यशरणश्शरणमहं प्रपद्ये" इति।

२०. श्रीपराशरभट्टः

भगवतो रामानुजस्य प्रशिष्योऽयं प्रकाण्डपण्डितः लक्ष्म्याः श्रीरङ्गनायिकायास्तीव्रभक्तः। श्रीगुणरत्नकोशग्रन्थरचयिता। सः स्वान्तेवासिनः लक्ष्म्युत्कर्षं बहुधा बोधयति स्म।

---

१९. अयं वृत्तान्तो लक्ष्मीशतकेऽस्मिन् ७४-तमे श्लोके निर्दिश्यते।

"श्रियं त्वत्तोऽप्युच्चैर्वयमिह भणामः शृणुतरा" मिति रंगनाथं संबुध्य उदघोषयत् ।

"ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ" इति रीत्या श्रियः पतित्वमेव परतत्त्वनिर्धारकम् । अन्यलिंगैर्मन्दमतीनां निर्धारणाभावात् । अतः

"वेदान्तास्तत्त्वचिन्तां मुरभिदुरसि यत्पादचिह्नैस्तरन्ति" इत्याह । न केवलमिदम् । हरेः परत्वमेव लक्ष्मीकटाक्षायत्तमिति स्पष्टमाह—

"अपाङ्गा भूयांसो यदुपरि परं ब्रह्म समभूत्
अमी यत्र द्वित्रास्स च शतमखादिस्तदधरात्" इति ।

अस्मिन् लक्ष्मीशतके क्वचित् श्रीभट्टप्रयुक्तानां पदानां तथैव प्रयोगः क्रियते । क्वचित् तदर्थानां चानुवादः क्रियते ।

अस्य श्रीपराशरभट्टस्य पिता श्रीकूरनाथः (श्रीवत्सांकमिश्रः) श्रीस्तवस्य रचयिता ।

२१. वेदान्तदेशिकचरित्रे कश्चनांशः

श्रीवेङ्कटनाथार्यः सप्तशतवत्सरेभ्यः पूर्वं श्रीरङ्गक्षेत्रे निवसतिस्म । कवितार्किकसिंहः, वेदान्तदेशिकः इत्यादि विरुदैर्विशिष्टोऽयम् । तत्क्षेत्रमागतः कश्चन दरिद्रब्रह्मचारी तत्रत्यानाढ्यान् स्वविवाहार्थं धनं ययाच । तेषु केचन श्रीवेंकटनाथस्य कीर्तिमसहमानाः तमवमन्तुमनसः तद्गृहं प्रदर्श्य याचकमूचुः "एतद्गृहस्वामी धनिकः । दाता च । अभीष्टं भवते देयात्" इति । वस्तुतस्तु श्रीवेंकटनाथोऽपि परमदरिद्रः धने निस्स्पृहश्च । तमुपेत्य स ब्रह्मचारी यथावत् सर्वमाचचक्षे । कृपालुराचार्यः "यद्येवमेतत्क्षेत्रवासिभिः भागवतैश्चोदितः तन्नियमनेन भवान् मामुपागतः, तर्हि नैष मोघो भवेत्" इत्युक्त्वा महालक्ष्मीवषयिकां श्रीस्तुतिं 'मानातीतप्रथितविभवा"मित्यारभ्य मन्दाक्रान्तावृत्तेन प्रणिनाय । श्रीश्चास्य भक्त्या भागवतप्रावण्येन निस्स्वार्थतया च सन्तुष्टाऽभवत् ।

"तेषां भूमेर्धनपतिगृहादम्बरादम्बुधेर्वा

---

२०. इमेऽर्थाः ८२, ८५ तम श्लोकयोः द्रष्टव्याः ।

धारा निर्यान्त्यधिकमधिकं वाञ्छितानां वसूनाम्"

इति पठनावसरे हन्ताश्चर्यम्। आकाशात् कनकधारायाः वर्षः। अहो महालक्ष्म्याः करुणा। आचार्यस्तु तत्सर्वं ब्रह्मचारिणे प्रादात्। स चास्य माहात्म्यवेदी प्रणम्य निर्जगाम। तच्चोदकाश्च एतदीयं प्रभाव विदित्वा सलज्जाः एनं प्रणम्य अपचारक्षामणमकुर्वन्।

तुण्डीरमण्डले काञ्चीक्षेत्रे लक्ष्म्या महादेवीनाम्न्याः सन्निधौ प्राकारभित्तौ एकं चित्रं लिखितमद्यापि दरीदृश्यते यस्मिन्नयं वृत्तान्तः चित्रितः।

२२. वेदान्तदेशिकचरित्रे अन्योंऽशः

कवितार्किककेसरी वेङ्कटनाथः श्रीरंगनाथेन 'वेदान्तदेशिक' इति दत्तविरुदः। श्रीरङ्गनायिका चास्मै सर्वतन्त्रस्वतन्त्र इति विरुद-मनुजग्राह।

"तत्प्रेयस्या सर्वतन्त्रेषु दाक्ष्यं
दत्तं यस्मै प्रीतया देशिकाय" इति
"लब्धवेदान्तगुर्वाख्यो रङ्गराजाज्ञया गुरुः।
सर्वतन्त्रस्वतन्त्राख्यां स भेजे तत्प्रियाज्ञया" इति चाहुः।

लक्ष्मीदत्तत्वादेवास्य विरुदस्य, सः गुरुः शिल्पशास्त्रकूपनिर्माणा-दिष्वपि स्वनैपुण्यमाविरकरोत् पश्चात्तनसन्दर्भेषु।

२३. लक्ष्मीलोलनरसिंहः

आन्ध्रदेशे श्रीमदहोविलक्षेत्रे नवनरसिंहानामालयः। नव नृसिंहेष्वन्यतमः श्रीमालोलनरसिंहः। प्रायः षट्शत संवत्सरेभ्यः प्राचोना कथेयम् श्रीवण्शठकोपनामा मुनिः ज्ञानानुष्ठानवैराग्यशेवधिरासीत्। तस्य स्वप्ने मालोलनरसिंह एवमाज्ञापयत् —

"मम उत्सवमूर्तिमादाय भवान् ग्रामे ग्रामे पर्यटतु। दिव्यविग्रहस्य आराधनं दैनन्दैनिकं भवानेव करोतु। बहुजनानुग्रहकुतूहली अहम्"

इति।

---

२१. इयं कथा लक्ष्मीशतकेऽस्मिन् ७५-तमे श्लोके वर्णिता।

२२. अयं विषयः लक्ष्मीशतकेऽस्मिन् ७[illegible]-तमे श्लोके सूच्यते।

स च मुनिः अहोबिलमठं संस्थाप्य श्रीमालोलनृसिंहाराधनपरो भारतदेशे बहुत्र संचार्य सिद्धान्तस्थापनं जनसंघानुग्रहं च कुर्वाण आसीत्। सेयं वृत्तिरद्याप्यनुस्यूता। यदहोबिलमठे मूर्धाभिषिक्तः अद्यतनयतिरद्यापि मालोलनृसिंहाराधको बहुत्र संचरतीति।

प्रसिद्धदिव्यदेशालयस्य मूर्तिरेवं संचरतीत्यपि विलक्षणमेव। न कुत्रचिदप्यन्यत्रैवं दृश्यते। भगवन्नियमनं शास्त्रानुमतेरपि बलीय इति महान्तोऽप्याहुः।

एतादृशी अभूतपूर्वा कृपा मालोलनृसिंहस्य कथमुत्पन्ना ? लक्ष्मीलोलः किल सः ? दयासमुद्रभूताया लक्ष्म्याः प्रेरणेनैवैतत्सर्वम्।

२४. कोमलवल्ली देवी

श्रीकुम्भघोणक्षेत्रं चोलदेशे। श्रीशार्ङ्गपाणेरालयः। तत्र अर्चारूपिण्या लक्ष्म्या नाम कोमलवल्लीति।

क्रैस्तवीयाष्टादशशताब्दे 'नायक' राजानः चोलदेशपालका अभवन्। राजपुरोहितः श्रीकुमारतातार्यः। स्वगुरौ तातार्ये अत्यन्त भक्तिमान् राजा। नृपसाह्येन श्रीतातार्यः कोमलवल्लीदेव्यै पृथक् सन्निधिं निरमापयत्। तेन सुतरां प्रसन्ना लक्ष्मीः। एकाञ्जलिमात्राय सर्वाभीष्टदायिनी किल सा। आश्चर्यमिदं यत् सा राजानं चोदयामास गुरवे कुमारतातार्यायापि सन्निधिमेकं निर्मातुम्। राजाऽपि तथैवाकरोत्। अधुनाऽपि तस्मिन् देवालये संदृश्यते तातार्यस्य सन्निधिः नित्यपूजाविधानं च तत्र। अहो मातुः करुणा !

२५. हयवदनाङ्कलक्ष्मीः

श्रीवैष्णवसिद्धान्ते प्रख्याता आचार्या अनेके। तेषामाराध्यदैवतं प्रायः लक्ष्मीनरसिंहलक्ष्मीहयग्रीवयोरन्यतर एव। सिद्धान्ताभिवृद्धये आराध्यदेवस्य अङ्कस्थिता लक्ष्मीर्नितरामनुगृह्णातीति तत्त्वम्।

तुण्डीरमण्डले नावल्पाक्कग्रामे चतुर्वेदशतक्रतुकुलतिलकभूतः

---

२३. लक्ष्मीशतकेऽस्मिन् ७७-तमे श्लोके इदमाख्यानकं ग्रथितमस्ति।

२४: अयं वृत्तान्तः लक्ष्मीशतकेऽस्मिन् ६८-तमे श्लोके संगृहीतः।

प्रायस्सार्धशतसंवत्सरेभ्यः पूर्वमण्णयार्यमहादेशिक नामा (१७९१-१८६३ A.D.) प्रसिद्ध आसीत् ।

स कदाचित् पूर्वोदधितीरवर्तिनि श्रीस्थलशयनक्षेत्रे श्रीज्ञानवराह-सन्निधिसविधे पुष्करिणीजले आकण्ठमग्नस्तिष्ठन् तीव्रव्रतानुष्ठानं संकल्प्य उचितैर्नियमैस्सह हयग्रीवमन्त्रावृत्तिं कुर्वाणस्तपस्तेपे ।

तेन प्रसन्नो हयग्रीवः तस्य स्वप्न इवाविर्भूय "प्रीतोऽस्मि । व्रतं समाप्यताम् । ज्ञानसमृद्धिर्भवेत् । अर्चारूपिणं लक्ष्मीहयग्रीवमाराध्य उत्तरोत्तराभिवृद्धिं भजस्व" इत्यनुगृह्णात् ।

तेनाराधितो लक्ष्मीहयग्रीवः अद्यापि तदनुवन्धिभिराराध्यमानः नावल्पाक्कग्रामे ज्ञानसमृद्धिहेतू राजते । तदङ्कस्थिता लक्ष्मीः अस्मान् अधिकमनुगृह्णाति च ।

२६. अष्टलक्ष्म्यालयः

मद्रास्नगरे बसन्तनगराभिधः समुद्रतीरप्रदेशः ।

अस्मत्समकालीनेयं नवीना कथा ।

करुणामयी लक्ष्मीः कंचन भाग्यशालिनं नरं संचोद्य एकमालयं स्वस्मै स्वप्रीतये स्वयमेव निर्मापितवती ।

यत्र चाष्टधा रूपमादाय ओंकारविमानमध्यस्था आगमविद्भिः पण्डितैराराध्यमाना सती अस्मान् कृपया पालयति ।

या चेयं मामपि एतद्ग्रन्थनिर्माणे सज्जनद्वारा नियुनक्तिस्म । या च महज्जनद्वारैव स्वकीयालये एतद्ग्रन्थ (लक्ष्मीशतक) एकदेशं शुश्राव जनानश्रावयच्च ।

अस्याः कीर्तनमसकृत् क्रियतेऽस्मिन् स्तोत्रे ।

---

२५. इदमस्मिन् लक्ष्मीशतके ६९-तमे श्लोके ज्ञापितम् ।

२६. अर्वाचीनतममिदमाख्यानकं लक्ष्मीशतकेऽस्मिन् ७, ८, १०, १५, ३५ आदिषु श्लोकेषु निबद्धमस्ति ।

शुद्धिपत्रम्

पृष्ठे	पद्ये	अशुद्धम्	शुद्धम्
३	१९	एत्यस्माक०	एत्यास्माक०
३	२१	अम्बधे:	अम्बुधे:
३	२२	सर्वै	सर्वै:
४	२८	त्वदभक्ता:	त्वद्भक्ता:
६	१२ टिप्पण्यां	०तगर०	०नगर०
६	४३	शीघ	शीघ्रं
६	४५	श्रारमता	श्रीरमृत
६	४६	सीतैवेत्यप०	सीतैवेत्युप०
६	१६ टिप्पण्यां	प्रथमापादे	प्रथमपादे
७	५५	व्याजह्न०	व्याजह्नु०
७	५५	न शुभ०	नशुभ०
८	५९	किमिदम	किमिदम्
८	६०	मायामृग०	माया मृग०
१०	६८	कुम्भघाणे	कुम्भघोणे
१०	६८	भवतीचोदना०	भवतीचोदना०
१२	८५	परपुरुषायन्ते	परपुरुषान्ते
१२	८५	तवेक्षा तर०	तवेक्षातर०
१३	९१	गीतोपदेष्दट्ट०	गीतोपदेष्टट्ट०
१५	९९	भुक्ति०	मुक्ति०
१५	१००	मात्र रटना०	मात्ररटना०

पृष्ठे	पंक्त्याम्	अशुद्धम्	शुद्धम्
१७	३	वरदराज	वरदाचार्य
१७	२०	महर्षि	महर्षिः
१८	१४	तृतीयभूतान्	तृतीयभूतात्
१८	२२	यजूंमि साषानि	यजूंषि सामानि
१८	२३	इत्याचार्योक्तया	इत्याचार्योक्त्या
१९	२	--लाकनीयः	-लोकनीयः
१९	८	लघुकृतः	लघूकृतः
२०	२७	श्रीवैष्ववा०	श्रीवैष्णवा०
२१	२४	--राधास्स्वयं	--राधास्त्वया
२२	१२	लक्ष्यी०	लक्ष्मी०
२२	१२	तस्या	तस्याः
२५	२२	नियोज्य	नियोज्यः
२७	२२	चल्लानि	चिल्लानि
३०	४	प्रभाव	प्रभावं
३०	२२	कथेयम्	कथेयम् ।
३२	१	देशिक नामा	देशिकनामा
३२	२०	एतद्ग्रन्थ (लक्ष्मीशतक) एकदेशं	एतद्ग्रन्थ- (लक्ष्मीशतकम्) -एकदेशं

देववाणी-परिषदा प्रकाशिताः केचन ग्रन्थाः

१.	भाति मौरीशसम् (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ६.००
२.	सारस्वतसमुन्मेषः (डा० विन्ध्येश्वरीप्रसाद मिश्रः)	रु० २०.००
३.	श्रीपादसप्ततिः (श्रीपादपराग-व्याख्या) (डा०स्वामिनाथन्)	रु० ४०.००
४.	कूहा (काव्यम्) (डा० उमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
५.	सदाशयसमुच्चयः (पं० टी० वी० परमेश्वर अय्यरः)	रु० १५.००
६.	आभाणकमञ्जरी (,, ,,)	रु० १५.००
७.	जय भारतभूमे ! (काव्यम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ३०.००
८.	अर्वाचीनसंस्कृतसाहित्यपरिचयः (प्रथम खण्ड) (,,)	रु० ३०.००
९.	,, ,, ,, (द्वितीय खण्डः) (,,)	रु० ४०.००
१०.	राधाकृष्णरसायनम् (श्री ओट्टूर उण्णि नम्बूदिरीपादः)	रु० ४०.००
११.	निकषा (उपन्यासः) (डा० केशवचन्द्र दाशः)	रु० २०.००
१२.	अभागभारतम् (काव्यम्) (श्रीमुन्दरराजः)	रु० २०.००
१३.	भाति मे भारतम् (काव्यम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ४०.००
१४.	संस्कृत साहित्य में राष्ट्रिय भावना (डा० हरिनारायण दीक्षित)	रु० १५०.००
१५.	साधारणीकरण : प्राच्य एवं प्रतीच्य चिन्तन (डा० सुलेखचन्द्र शर्मा)	रु० ५०.००
१६.	अभिशापम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्ल.)	रु० २०.००
१७.	रससिद्धान्त और नाटक (डा० सुन्दरलाल कथूरिया)	रु० ६०.००
१८.	साहित्यकौतुकम् (पं० टी०,वी० परमेश्वर अय्यरः)	रु० ४०.००
१९.	पूर्णकुम्भः (ललितनिबन्धसंग्रहः) (पं० विष्णुकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
२०.	स्फूर्तिसप्तशती (डा० शिवदत्तशर्मा चतुर्वेदी)	रु० ३०.००
२१.	रसदर्शनम् (डा० रमेशचन्द्र शुक्लः)	रु० ५०.००
२२.	श्रीबदरीशतरङ्गिणी (काव्यम्) (श्रीमुन्दरराजः)	रु० २०.००
२३.	सुरश्मिकाश्मीरम् (,,) (,,)	रु० २०.००
२४.	पुरश्चरणकमलम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० १०.००
२५.	श्रीबदरीशसुप्रभातम् (डा० सी० आर० स्वामिनाथन्)	रु० १०.००
२६.	पण्डितराजीयम् (नाटकम्) डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० २००
२७.	नियतिचक्रम् (ध्वनिनाटकम्) (,, ,,)	रु० २०.००
२८.	श्रीगरुडध्वजसपादशतकम् (डा०रामकिशोर मिश्रः)	रु० १२.००
२९.	लक्ष्मीशतकम्. (डा० वरदाचार्यकण्णन्)	रु० २०.००
३०.	अध्यात्मरामायण में अध्यात्म-चिन्तन (श्रीत्रिगुणानन्द शुक्ल)	रु० ४०.००

देववाणी-परिषद्, दिल्ली, ६ वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९.
दूरभाषः : ५५३४९९